

بررسی، تحلیل و بازخوانی انتقادی تاریخ رشته روان شناسی در مقاطع گوناگون تحصیلی از تاسیس دانشگاه تهران تاکنون (۱۳۹۵)

اسماعیل ناصری

روان شناسی هم یکی از قدیمی ترین نظامهای علمی و هم یکی از جدیدترین آنهاست (شولتز و شولتز، ۲۰۱۵). به عبارتی دیگر، روان شناسی پیشینه‌ای طولانی اما تاریخچه‌ای کوتاه دارد. تاریخچه کوتاه روان شناسی به عنوان یک گرایش علمی دانشگاهی به تاسیس اولین آزمایشگاه روان شناسی در دانشگاه لایپزیک آلمان توسط ویلهلم وونت در سال ۱۸۷۹ بر می‌گردد (لان‌دین، ۱۹۹۶). در طی یک قرن بعد از این اتفاق، روان شناسی و مکاتب گوناگون آن، در آمریکا رشد و توسعه پیدا کردند و در حال حاضر این کشور به عنوان مهد این علم شناخته می‌شود و غالب منابع موجود در این زمینه آمریکایی هستند (به عنوان نمونه نگاه کنید به عباسی، اصلاحی نیا و بیگلو، ۱۳۹۲). روان شناسی به عنوان یک گرایش علمی پیوسته شاهد تغییرات زیادی بوده است و در موضوعات مورد مطالعه و روش‌های پژوهش این رشته اختلاف نظر فراوانی وجود دارد. پیدایش مکاتب جدید در حوزه روان شناسی غالباً واکنشی به محدودیت‌های مکاتب موجود بوده است، به گونه‌ای که فهم درست و ژرف مکاتب و رویکردهای فعلی در روان شناسی بدون مطالعه مکاتب از پیش موجود آنها میسر نخواهد شد، به عبارتی دیگر، برای فهم درست آنچه که در حال حاضر روان شناسی هست، نیاز به مطالعه و بررسی سیر پیدایش مکاتب و رویکردهای گوناگون روان شناسی و به طور کلی تاریخچه روان شناسی است. اهمیت این موضوع بدان حد است که برنامه ریزان آموزشی رشته‌های روان شناسی، واحد درسی تحت عنوان تاریخچه و مکاتب روان شناسی تعریف کرده اند. واحد درسی تاریخچه روان شناسی از سال ۱۹۱۱ در آمریکا تدریس می‌شود و بسیاری از دانشکده‌ها در این کشور گذراندن این واحد درسی را برای دانشجویان روان شناسی اجباری کرده اند (شولتز و شولتز، ۲۰۱۵). در سال ۲۰۰۵، نتایج یک زمینه‌یابی از ۳۷۴ دانشکده نشان داد که ۸۴ درصد از این دانشکده‌ها، تهیه مقاله در حوزه تاریخ روان شناسی را برای دانشجویان مقرر کرده اند (استالوف و همکاران، ۲۰۱۰). زمینه‌یابی دیگر از ۳۱۱ گروه روان شناسی نشان داد که ۹۳ درصد از آنها چنین واحد درسی را به دانشجویان ارائه می‌کنند (چمبرلین، ۲۰۱۰).

در ایران نیز گروه‌های روان شناسی دانشگاه‌ها، واحد درسی تاریخچه و مکاتب روان شناسی را در مقطع کارشناسی به دانشجویان ارائه می‌کنند و این واحد در گروه دروس اصلی و پایه قرار دارد. درباره تاریخچه روان شناسی نوین در ایران منبع در دسترس وجود ندارد، لذا دانشجویان ناگزیر با تاریخچه غربی روان شناسی آشنا می‌شوند که این امر سبب از دست رفتن هویت بومی علم روان شناسی در ایران می‌شود. منابع مستند و معتبر موجودی که در این واحد درسی غالباً به دانشجویان ایرانی معرفی می‌شوند کاملاً ترجمه کتب درسی دانشگاهی آمریکایی هستند (برای مثال نگاه کنید به شولتز و شولتز، ۱۹۹۶؛ هرگنهان، ۲۰۰۹؛ لان‌دین، ۱۹۹۶). این منابع حداقل در چند بخش، نیازهای آموزشی دانشجویان ایرانی را برآورده نمی‌کنند که بسیار مهم هستند.

اول اینکه این منابع به طور طبیعی به تاریخ روان شناسی در دنیای غرب، بویژه آمریکا می‌پردازند و در این منابع هیچ اشاره‌ای به تاریخچه و سیر پیدایش روان شناسی به عنوان یک گرایش علمی دانشگاهی در سایر کشورها از جمله ایران نمی‌شود.

در حال حاضر درباره تاریخچه و سیر پیدایش روان شناسی در ایران هیچ کتاب دانشگاهی معتبری وجود ندارد. دانش آموختگان گرایش های گوناگون روان شناسی در ایران، درباره موضوعاتی از این دست که رشته روان شناسی در ایران، چه سالی و در کدام دانشگاه تاسیس شد؛ اولین کتب روان شناسی دانشگاهی تالیفی و یا ترجمه توسط چه افرادی و تحت چه عناوینی چاپ شدند؛ اولین اساتید روان شناسی در ایران چه کسانی بودند؛ اولین فارغ التحصیلان این گرایش در مقاطع گوناگون تحصیلی چه کسانی بودند؛ در حال حاضر چه گرایش هایی و با چه اهداف آموزشی در مقاطع گوناگون تحصیلی تاسیس شده است؛ هیچ دانش مستندی ندارند. همچنین برای پژوهشگرانی که علاقمند به کسب دانش درباره موضوعاتی از این دست هستند که اولین برنامه آموزشی رشته روان شناسی از چه واحدهایی درسی تشکیل شده بود و چه اهداف آموزشی را پیگیری می کرده است؛ این برنامه آموزشی در طی دهه های بعد چه تغییراتی را به خود دیده است و در حال حاضر محتوی این برنامه آموزشی در گرایش های گوناگون روان شناسی چگونه است؛ رابطه علم و مهارت در رشته روان شناسی در برنامه های آموزشی این رشته از بدو تاسیس تاکنون در مقاطع و گرایش های مختلف آن چگونه است؛ فرایند تاسیس انجمن های علمی در رشته روان شناسی و یا سازمان نظام روان شناسی و مشاوره در جمهوری اسلامی ایران چگونه بوده است؛ نیز منبع معتبر در دسترسی وجود ندارد.

نکته دوم درباره منابع موجود ترجمه ای اینکه، مولفان این کتب در بررسی ریشه های اولیه و پیشین روان شناسی، غالباً در ابتدا به اندیشه های فیلسوفان یونان باستان و در ادامه به اندیشه های سایر فیلسوفان غربی در قرون گذشته می پردازند و اشارات بسیار کمی در این کتب به اندیشه های مهم بزرگان اندیشه کشور ایران می شود، در نتیجه دانش آموختگان روان شناسی، در مطالعه ریشه های پیشین روان شناسی، بین اندیشه های اندیشمندان کشور ایران با روان شناسی نوین هیچ گونه ارتباطی برقرار نمی کنند و علم نوین روان شناسی را کاملاً با مبانی غربی درک می کنند. این در حالی است که مباحث روان شناسی در چهارچوب علم النفس در نزد اندیشمندان کشور ایران، تاریخچه ای چند صد ساله دارد (جهانگیر و همکاران، ۱۳۹۰؛ هاشمیان، ۱۳۹۱؛ احدی و بنی جمالی، ۱۳۷۰). با توجه به این مسائل و کمبودها، در این پژوهش تلاش می شود تاریخچه و سیر پیدایش روان شناسی نوین در ایران با نگاهی اجمالی به ریشه های فلسفی آن در اندیشه های بزرگان اندیشه کشور ایران مورد بررسی و نقد قرار بگیرد و در نهایت تلاش می شود با توجه به یافته های این پژوهش، کتابی مستند و معتبر و مناسب نیازهای آموزشی دانشجویان روان شناسی و دیگر پژوهشگران، در این بخش تالیف شود.

آشنایی با روان شناسی نوین در ایران تاریخچه ای ۷۰ ساله دارد. اولین کتاب تالیفی روان شناسی در ایران توسط علی اکبر سیاسی، پدر روان شناسی نوین در ایران، در سال ۱۳۱۷، با عنوان علم النفس یا روان شناسی از نظر تربیت چاپ شد. در کنار فعالیت های علمی سیاسی، محمد باقر هوشیار و محمود صناعی از پیشگامان علم روان شناسی نوین در ایران بوده اند. سابقه تدریس روان شناسی در ایران به زمان تاسیس دانشگاه تهران در سال ۱۳۱۳ برمی گردد که این رشته در قالب یک کرسی تعریف شد و سیاسی سمت استادی آن را بر عهده گرفت. تاسیس اولین آزمایشگاه روان شناسی به سال ۱۳۱۲ بر می گردد که به همت اسدالله بیژن در دانشسرای عالی راه اندازی شد. گروه روان شناسی در سال ۱۳۴۲ تشکیل و اقدام به پذیرش دانشجو کرد. نخستین انجمن روان شناسی در سال ۱۳۴۷ در دانشگاه تهران تاسیس گردید و در سال ۱۳۵۴ اولین سمینار خود را با عنوان ((کاربرد روان شناسی در شئون مختلف جامعه متحول امروز)) برگزار کرد. امروزه رشته روان شناسی در اکثر

دانشگاه های کشور با گرایش مختلف در مقاطع کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری تدریس می شود. این گرایش ها عبارتند از روان شناسی عمومی، روان شناسی بالینی، روان شناسی و آموزش کودکان استثنائی، روان شناسی تربیتی، روانسنجی، روان شناسی کودک، روان شناسی سلامت، روان شناسی صنعتی و سازمانی، روان شناسی علوم اعصاب شناختی و روان شناسی خانواده. ۳۲ دانشگاه از دانشگاه های وزارت علوم، تحقیقات و فناوری و در مجموع ۸۵ گروه آموزشی در زمینه روان شناسی فعال هستند. در مجموع ۸ انجمن علمی در معاونت پژوهشی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری در این حوزه ثبت شده است از جمله انجمن روان شناسی ایران، انجمن روان شناسی اجتماعی ایران. نزدیک به ۳۰ نشریه تخصصی و علمی-پژوهشی درحوزه روان شناسی وجود دارد (یعقوبی، ۱۳۹۰). از بین مشاهیر رشته روان شناسی در ایران می توان از علی محمد کردان، سعید شاملو، محمود منصور، پریخ دادستان (چهره ماندگار در سال ۱۳۸۱) نام برد.

با توجه به آنچه گفته شد، این پژوهش درصدد است با بازخوانی انتقادی تاریخ این رشته و پیشگامان آن به ارزیابی راه طی شده در این رشته بپردازد، کاستی ها و ضعف های این رشته را در عرصه های گوناگون آموزشی، پژوهشی، نهادسازی علمی نشان دهد و با تحلیل انتقادی کارنامه آن راه را برای پژوهش، و تأمل در این حوزه باز کند و افق های تازه ای برای برون رفت از مشکلات فراروی این رشته بگشاید.